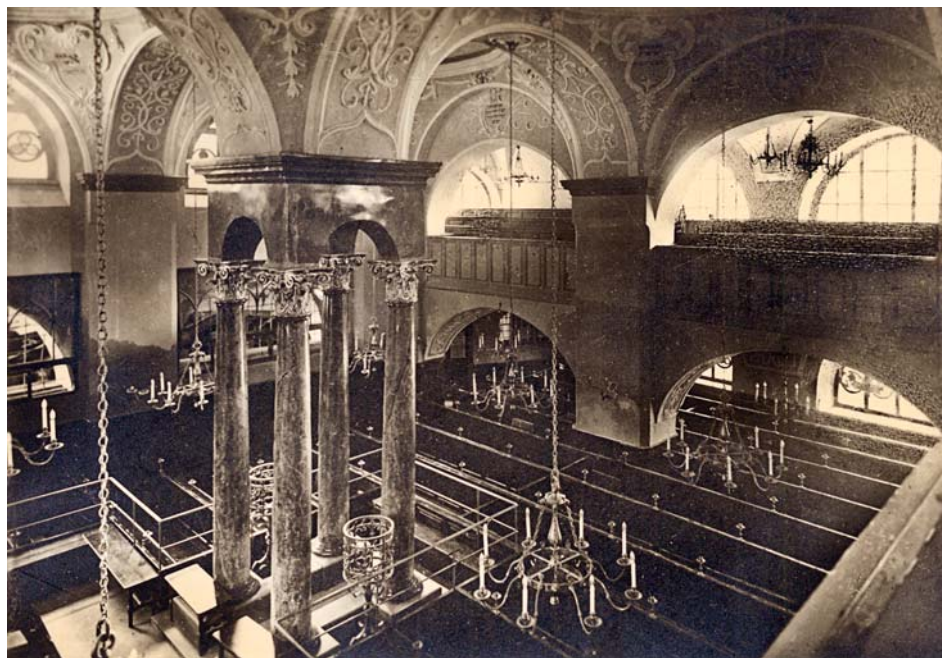

Arno Pařík

Restaurování hebrejských nápisů ve Staré synagoze v Mikulově

Interiér Staré synagozy – pohled z galerie, foto Bruno Wolf, 1936 (archiv Židovského muzea v Praze)

V červnu 2014 byl dokončen čtyřletý projekt Revitalizace židovských památek v České republice, který připravila Federace židovských obcí v ČR v letech 2007–2009 a schválilo Ministerstvo kultury ČR v dubnu 2010. V rámci Integrovaného operačního programu MK získala Federace ŽO na záchranu židovských památek v České republice prostředky ve výši 280 milionů korun, z nichž 85 % pochází z Evropského fondu pro regionální rozvoj a 15 % z rozpočtu českého státu. Díky tomuto zajištění bylo možné připravit a realizovat památkovou obnovu patnácti židovských památkových objektů v deseti lokalitách ČR. Jedná se o staré synagogy, rabínské a obecní domy a školy v někdejších sídlech židovských obcí v Boskovicích, Brandýse nad Labem, Březnici, Jičíně, Krnově, Mikulově, Nové Cerekvi, Plzni, Polné a Úštěku. Vznikla tak síť deseti regionálních center židovské kultury a historie v sedmi krajích, která tato místa představuje jako památky jedinečného židovského kulturního dědictví v České republice.¹

Při výběru památkových objektů z majetku židovských obcí byl brán zřetel především na jejich historický význam a památkovou hodnotu. Svou roli hrálo i rozmístění jednotlivých lokalit v regionech a předpoklady pro jejich budoucí využití. Ve většině těchto objektů byly rovněž instalovány tematické expozice, které spolu s dalšími plánovanými programy (přednášky, koncerty, výstavy, projekce, divadelní představení atd.) poskytnou návštěvníkům možnost seznámit se s judaismem, židovskou kulturou

¹ Viz DANÍČEK, Jiří: Deset hvězd. Revitalizace židovských památek v České republice, Roš chodeš. Věstník židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku, roč. 76 (2014), č. 7 (červenec), s. 3.

a historií českých zemí v širších souvislostech a v autentickém prostředí někdejších židovských obcí. Jednotlivé obnovené stavby a expozice byly během června a od začátku července 2014 zpřístupněny veřejnosti.

Památková obnova válkou i dlouhým obdobím totality zdevastovaných židovských památek byla nepochybně nejsložitější a nejnákladnější součástí tohoto projektu. Během

Exteriér Staré synagogy ze severozápadu, foto Jiří Fiedler, kolem roku 1975 (archiv Židovského muzea v Praze)

archeologického a historického průzkumu, stavební a restaurátorské rehabilitace jednotlivých objektů byla zjištěna řada nových skutečností, které nám poskytují hlubší pohled do jejich historie. Do projektu revitalizace byla jako jedna z nejcennějších a historicky nejvýznamnějších uměleckých památek zařazena také Stará (Horní, Velká, Dómská nebo Altschul) synagoga v Mikulově, která patří vedle Šachovy synagogy v Holešově a Velké synagogy v Boskovicích k nejstarším a umělecky nejvýznamnějším dochovaným synagogálním stavbám na Moravě. Její historický význam spočívá mimo jiné v tom, že byla hlavní synagogou největší židovské obce na Moravě, jež byla od poloviny 17. století sídlem moravského zemského rabinátu a kde se pravidelně scházela a svá rozhodnutí přijímala Rada židovských obcí na Moravě. Následující studie si klade za cíl seznámit širší veřejnost s problematikou památkové obnovy Staré synagogy; v její první části zaměříme pozornost na restaurátorskou obnovu její původní výmalby a zejména na úlohu a význam hebrejských nápisů při utváření jejího liturgického prostoru.

Předchozí rekonstrukce Staré synagogy

Bohoslužby skončily ve Staré synagoze po okupaci pohraničí na podzim 1938, vnitřní zařízení bylo zničeno a budova sloužila jako skladiště. Po válce nemohla být v důsledku přílišných ztrát na životech židovská obec v Mikulově obnovena a památná budova dále chátrala. V roce 1960 židovská obec věnovala Starou (Horní) i Novou (Dolní) synagogu státu s příslibem jejich obnovy, k čemuž však v následujících letech nedošlo.

Interiér Staré synagogy před zahájením rekonstrukce probíhající v letech 1978–1989, foto kolem 1980 (archiv Regionálního muzea v Mikulově)

Naopak Nová synagoga byla v letech 1977–1978 přes poměrně zchovalý stav zbořena a na přestavbu Staré synagogy byl v letech 1976–1977 vypracován v brněnském SÚRPMO² projekt rekonstrukce pro využití Regionálním muzeem v Mikulově. Během památkově nevhodné obnovy, provedené v období let 1978–1989, *kteřá vyjadřuje naprosté nepochopení principů a potřeb památkové péče*,³ byla zbytečně zničena řada cenných součástí stavby. Vedle ubourání vnějšího schodiště do patra a úplné přestavby bývalé ženské modlitebny na schodiště a sociální zařízení došlo k deformaci profilace oken a dveří a k jejich opatření tvarově nevhodnými prvky; historická dlažba byla nahrazena barevným leštěným mramorem. Dále byly odstraněny všechny hebrejské nápisy – odsekána byla nápisová deska s hebrejským nápisem na průčelí, nevhodně byla obnovena a silnou vrstvou štuky deformována jemná štuková výzdoba na klenbách a především byly odstraněny hebrejské nápisy z kartuší na pendetivech kopulí hlavního sálu. Dnes těžko pochopitelným zásahem bylo odbourání dosud z větší části dochovaného vrcholně barokního svatostánku knížecího sochaře Ignáce Lengalache-
ra. Dlouhodobé devastaci objektu padly za obět také další prvky výzdoby a původního zařízení synagogy.⁴

² Projekt vypracoval Ing. arch. Jiří Ševčík.

³ „Rekonstrukce „barbarsky zbavila synagogu zmíněných detailů, ba lze z jejího provedení cítit ateistický a protizidovský záměr setřít ze stavby prvky připomínající, že jde o boží dům judaistického náboženství – odstranění hebrejského nápisu na průčelí, zboření a zahlazení aronu, zatření hebrejských nápisů vytvářejících nedílnou část architektonické výzdoby hlavního sálu jako liturgického prostoru.“ ANDERLE, Jan - FUNK, Lukáš - GALUSOVÁ, Lucie: Horní synagoga v Mikulově. Stavebně historický průzkum, Plzeň 2010, s. 26.

⁴ KLENOVSKÝ, Jaroslav: Židovské památky Mikulova, Mikulov 1994, s. 43–45.

Pohled na kopulovou klenbu Staré synagogy v Mikulově po dokončení revitalizace a restaurování v roce 2014 (foto Arno Pařík)

Restaurátorská obnova nápisů v kartuších

Vedle rekonstrukce barokního svatostánku a bimy se stala nejnáročnější součástí revitalizace synagogy obnova štukové výzdoby kopulí klenby hlavního sálu, omítek a štukové výzdoby kleneb západního přísálí a severní předsíně, především však neobyčejně složitá obnova hebrejských nápisů v kartuších na pendentivech kopulí hlavního sálu a nad arkádami ženských galerií, kterými se budeme v následujícím textu zabývat.⁵

Nápis v barokních štukových kartuších na pendentivech čtyř kopulí se obrací je z všech směrů šikmo do interiéru synagogy, a jsou tak vystaveny přímému pohledu návštěvníka, ať se nachází na kterémkoli místě hlavního sálu, na ženské galerii nebo dokonce v zimní modlitebně. Že hebrejské nápisy tvořily vždy hlavní a často jedinou součást výzdoby synagog, souvisí nejen s omezením iluzivního zobrazování v judaismu, ale především s výjimečným postavením hebrejštiny jako židovského liturgického jazyka, udržovaného v téměř nezměněné podobě od biblických dob.⁶ Zdá se nepochybně, že požadavek výzdoby hlavního sálu synagogy těmito nápisy byl součástí původního architektonického konceptu obnovy Staré synagogy a že velké barokní trojlaločné kartuše na pendentivech

⁵ Restaurování štukové a malířské výzdoby kleneb a hebrejských nápisů bylo realizováno s přestávkami od srpna 2012 do května 2014 restaurátory Janou Waisserovou, Kateřinou Krhánkovou a Josefem Červinkou a jejich spolupracovníky, za hebraisty spolupracovali Olga Sixtová a Daniel Polakovič, odborné konzultace poskytovali Arno Pařík a Miloš Stehlík, cennou pomoc z Regionálního muzea v Mikulově poskytla Dana Massowová, památkový dozor NPU v Brně vykonávala Zoja Matulíková, za MÚ v Mikulově Josef Hromek.

⁶ SIXTOVÁ, Olga – POLAKOVIČ, Daniel – PAŘÍK, Arno: Boskovická synagoga. Průvodce, Praha – Boskovic 2002, s. 24–35, 41–53.

byly od počátku komponovány k tomuto účelu. Není vyloučeno, že tyto nápisy sloužily již k výzdobě předchozí synagogy, a proto bylo požadováno jejich umístění i v obnovené stavbě. V této souvislosti se nabízí otázka, zda takový požadavek neovlivnil také volbu neobvyklého způsobu zaklenutí čtyřmi kopulemi na pendentivech (namísto běžných valených nebo křížových kleneb, použitých např. v Podivíně 1661 či Kroměříži 1694), které poskytují téměř ideální prostor pro prezentaci těchto nápisů.

Ačkoli celkový koncept řešení interiéru s klenbou na středové čtyřsloupí bimy má svůj původ nepochybně v Polsku, jeho provedení je v případě Staré synagogy natolik odlišné a unikátní, že polské spojení k jeho vysvětlení zdaleka nepostačuje.⁷ Zcela neobvyklé řešení zdejších kopulí klenby hlavního sálu synagogy se zdá být vysvětlitelné nejlépe podstatnější účastí Waltera Xavera Dietrichsteina a jeho vídeňského architekta Christiana Alexandra Oedtla (1654–1731) na obnově synagogy, poškozené v roce 1719 stejným požárem jako zámek. Ch. A. Oedtl zde po řadu let pracoval na rozsáhlé přestavbě ohněm poničeného zámku. Teorii podporuje rovněž i o něco pozdější účast vynikajícího dietrichsteinského sochaře Ignáce Lengelachera (1698–1780) na provedení nového svatostánku (v roce 1740), který je stejně unikátní jako klenba synagogy.⁸ Otázkou zůstává autorství neobyčejně subtilní a tvarově komplikované štukové výzdoby kleneb synagogy, která rovněž ukazuje na italské nebo v Itálii vyučené mistry. Tato výzdoba se uplatňuje především na všech čtyřech kopulích, na jejich pendentivech a klenebních pasech, na nichž kopule konstrukčně spočívají, a na příbuzné výzdobě západního přísálí (štuková výzdoba kleneb severní předsíně je jednodušší a pochází nejspíše ze starší doby).

Obnova hebrejských nápisů na klenebě byla jednou z nejsofističtějších součástí restaurátorské obnovy synagogy. Jak již bylo zmíněno, během rekonstrukce z osmdesátých let byly odstraněny téměř všechny stopy předchozí výmalby kleneby, která byla překryta silným přeštukováním a výmalbou v barvě tmavého okru (srnčí hněd'), zdůrazňující bílé plastické prvky štukové výzdoby. Na klenebě byly díky tomu nalezeny pouze původní bílé vápenné nátěry a zbytky šedé vápenné malby, nanášené patrně *al fresco*, kterou je třeba považovat za původní výmalbu kopulí i celého sálu.⁹ V této jemně valérované šedobílé malbě tvořily tmavé hebrejské nápisy v kartuších, zdůrazněných stínováním postaranních laloků a původně i barevnými podklady či květinovou výzdobou, nepochybně dominantní prvky výzdoby. Vzhledem k nedostatečnému dochování starších vrstev nápisů a ostatních prvků výzdoby nebylo však možné obnovit výzdobu kartuší v jejich původní intenzitě.

Po velmi opatrném sejmutí novějších vrstev výmalby byly v původní omítce kartuší nalezeny většinou pouze negativní otisky nejstarších nápisů, které se pro restaurátory staly nejdůležitějším vodítkem při následující obnově. Přitom byly ve většině kartuší odkryty také fragmenty dvou či tří dalších vrstev nápisů (obvykle stejného znění), které byly od svého vzniku až do počátku 20. století vícekrát obnovovány. Až na jednotlivá písmena byly však zbytky nalezených nápisů téměř nečitelné, a pokud by jejich obnova byla odkázána pouze na ně, nebyla by jejich rekonstrukce přes veškerou snahu restaurátorů a hebraistů vůbec možná. Naštěstí však byly před odstraněním poslední verze hebrejských nápisů provedeny jejich pauzy, které se uchovaly v mikulovském muzeu. V několika případech

⁷ Alfred Engel se správně domnívá, že v době budování synagogy byl vliv přistěhovalectví z Polska již oslaben, a naopak kvetly silné vztahy mikulovské obce s Vídní, v jejímž uměleckém prostředí hledá vysvětlení unikátního uměleckého řešení kleneby Staré synagogy. Viz ENGEL, Alfred: Stará synagoga v Mikulově, in: Památník Židovského ústředního musea pro Moravsko-Slezsko (ed. Alfred Engel), Mikulov 1936, s. 18–19. Heinrich Blum zase upozorňuje na možnou inspiraci její kopulové klenby ve stavbách jako Hagia Sofia nebo sv. Petr v Římě. BLUM, Heinrich: Die Altschulsynagoge in Nikolsburg, in: Památník Židovského ústředního musea pro Moravsko-Slezsko (ed. Alfred Engel), Mikulov 1936, s. 7–18.

⁸ KLENOVSKÝ, c. d., s. 39.

⁹ Viz Závěrečná restaurátorská zpráva ČERVENKA, Josef – KRHÁNKOVÁ, Kateřina – WAISSEROVÁ, Jana – ZMEŠKAL, Martin: Horní synagoga v Mikulově. Restaurování malířské a štukové výzdoby, umělých mramorů a zlacených hlavic bimy v interiéru synagogy, srpen 2013, s. 2–7.

byly poslední verze nápisů rovněž čitelné na předválečných fotografiích interiéru (fotodokumentace nápisů nebyla při poslední obnově zřejmě vůbec provedena).

Na většině kartuší tak byly nalezeny zbytky otisků původních nápisů v omítce spolu s fragmenty pozdějších oprav a rekonstrukcí v různých provedeních. Protože jednotlivé verze nápisů se dosti výrazně lišily v použitých typech písma i celkové kompozici, vyvstala otázka, ke které vrstvě bude nevhodnější se při obnově vrátit. Protože se na většině kartuší dochovaly nejlépe právě negativní otisky a fragmenty nejstarších barokních nápisů, provedené zvláštní formou ozdobného hebrejského písma z konce 17. a první poloviny 18. století, bylo v souladu s památkáři rozhodnuto – tam, kde to bylo alespoň trochu možné – vrátit se k této nejstarší vrstvě, odpovídající také nejlépe vrcholně baroknímu stylu přestavby.¹⁰ Kde nebyla původní vrstva doložena v nezbytné míře, bylo rozhodnuto se vrátit k nejlépe dochované mladší vrstvě, i když byla provedena jednodušším typem písma. Protože nápisy byly v minulosti obnovovány postupně, odpovídá tento přístup nejlépe skutečnému vzhledu interiéru synagogy v průběhu staletí. Pouze v několika případech bylo zřejmé, že původní fragmenty zachycovaly nápisy jiného znění, než jaký byl obnoven v poslední verzi (zachycené na starých fotografiích nebo na pauzách). Také v takovém případě byla dána přednost starší verzi nápisu, pokud byla dostatečně doložena v dochovaných fragmentech. Díky kombinaci všech těchto dostupných podkladů a dochovaných fragmentů se podařilo společným úsilím restaurátorů pod vedením Jany Waissarové a hebraistů Židovského muzea v Praze původní znění většiny textů úspěšně obnovit.¹¹

Hebrejské zkratky a jejich význam¹²

Pod každou ze čtyř kopulí jsou na konkávních stěnách pendentivů ve tvaru sférických trojúhelníků vždy čtyři štukové a nápisové kartuše (celkem 16) a čtyři další s texty odlišného charakteru na kruhových kartuších nad arkádami ženských galerií (přibližně ve stejné výšce).¹³ Všechny texty v kartuších na pendentivech však představují zcela zvláštní typ hebrejských nápisů, odlišný od nápisových polí s texty modliteb nebo biblických citátů, s nimiž se obvykle setkáváme na stěnách synagog. V případě nápisů v kartuších se jedná o abreviatury biblických citátů a rabínských výroků, které nejsou na první pohled snadno srozumitelné, a přitom se na výzdobě klenby uplatňují výrazně svými velkými a dekorativními písmeny. Používání těchto zkratk vychází ze staré tradice, která má jisté analogie také ve výzdobě středověkých hebrejských rukopisů. Tyto tajemné zkratky, jejichž význam nebyl patrně ani v době jejich vzniku běžně srozumitelný, jsou v našich synagogách užívány téměř výhradně na klenbách hlavních sálů, v horní části stěn nebo nad okny (viz Staronová synagoga v Praze, Kolín, Boskovice, Třebíč, Holešov), zatímco na stěnách se uplatňovaly rozsáhlejší části modliteb a žalmů v plném znění.¹⁴ Vysvětlení spočívá patrně v tom, že klenby svojí výškou nepředstavují pro čtení modliteb vhodné

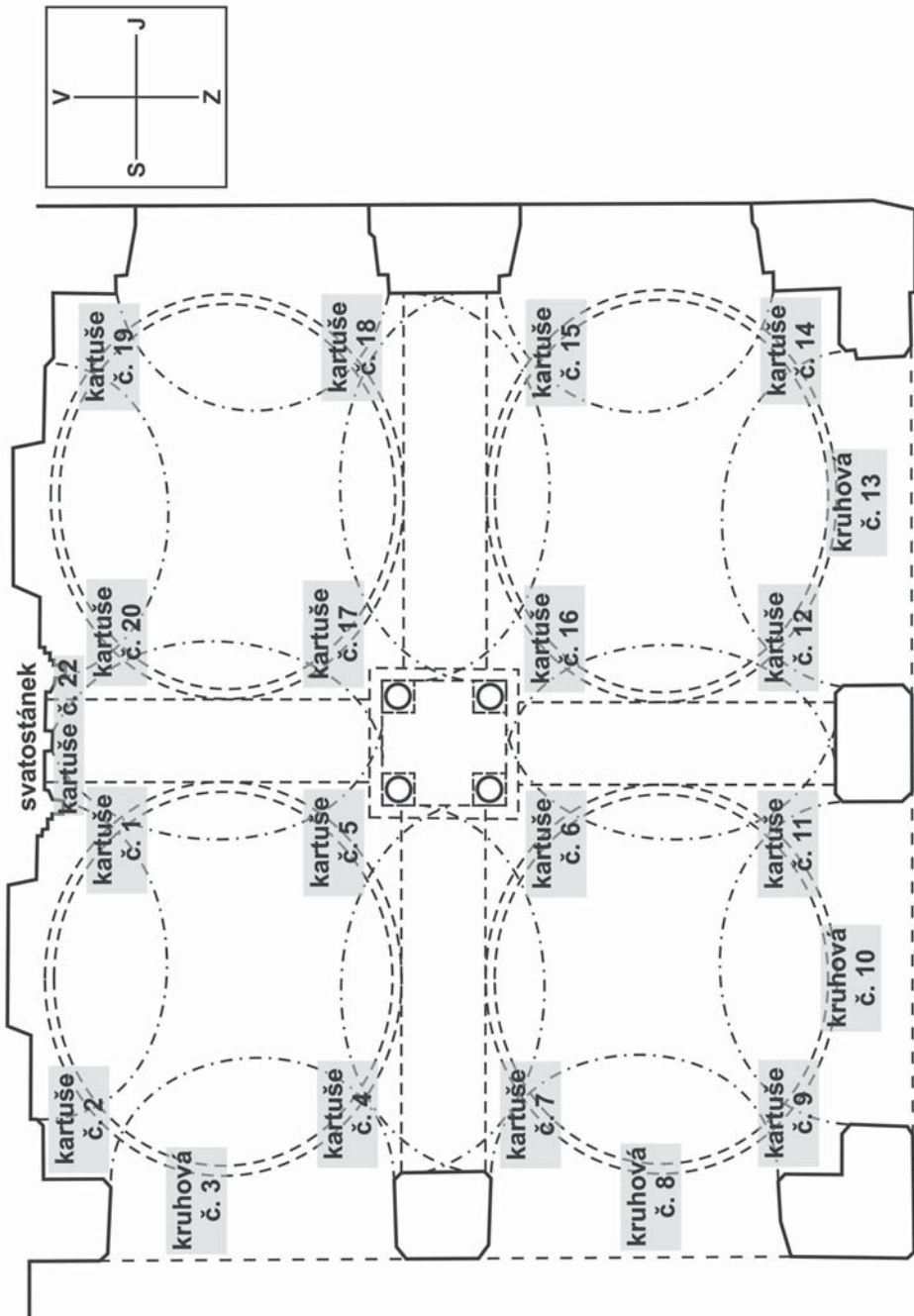
¹⁰ Významnou pomocí při rekonstrukci nápisů bylo vyhledání podobných předloh barokních typů hebrejských písmen v dobových tiscích, z nichž nejbližší byly nalezeny v brněnských *Selichot pro 10 dní pokání*, vydaných v Královské tiskárně města Brna J. K. Neumannem 1757, knihovna Židovského muzea v Praze, sign. 18 485, inv. č.: 2007/1384.

¹¹ Ze Židovského muzea se na rekonstrukci nápisů podíleli hebraisté Olga Sixtová a Daniel Polakovič.

¹² Za pomoc při překladu a výkladu hebrejských zkratk a dalších hebrejských textů děkuji kolegovi Danielu Polakovičovi.

¹³ Pro identifikaci čtyř kopulí v hlavním sále používáme označení podle světových stran (stejně jako při označení ostatních prostor synagogy), pro lokalizaci nápisových kartuší na pendentivech a nad arkádami galerií byl pro účely restaurování zaveden systém číslování v každé kopuli zprava doleva, tedy SV 1–5, SZ 6–11, JZ 12–16, JV 17–20. V tomto systému jsou nápisy v kartuších nad galeriemi zahrnuty do jedné řady s nápisy v kartuších (jedná se o č. 3, 8, 10, 13).

¹⁴ Pro výklad nápisů a zkratk v třebíčské Zadní synagoze viz PAŘÍK, Arno: Stavební typ a výzdoba Zadní synagogy v Třebíči, in: Třebíč 10 let v elitní společnosti UNESCO. Odborná konference – sborník, Třebíč 2013, s. 56–59.

Lokalizace nápisových kartuší na pendetivech a kruhových kartuší nad oblouky galerie (kresba Milan Karásek)

ŠiLaT - *Šiviti Ha-šem le-negdi tamid...* (Hospodina stále před oči si stavím), Žalm 16:8, JV kopule, kartuše 20, 2014 (foto Arno Pařík)

místo, a právě proto zde byly voleny pouze různé zkratky, psané však velkými a ozdobnými písmeny – hebrejská písmena se tak zdála zaplňovat celý prostor synagogy. Snad je zde možné připomenout i tradiční představu o tom, jak modlitby v podobě písmen vystupují z oken synagogy a s pomocí andělů putují k nebesům. Přitom je třeba pamatovat i na to, že některé z těchto zkratk mají samy o sobě určitý význam, takže se v nich překrývají dvě různé významové roviny, které se navzájem objasňují či doplňují. Obliba hebrejských zkratk na klenbách synagog nám rovněž připomene známou skutečnost, že různé kombinace stejných hebrejských písmen mají různé významy, což se významně uplatňuje v židovské mystice (kabale).

Unikátnost textové výzdoby mikulovské Staré synagogy spočívá jednak v neobvyklém množství těchto abreviatur, jednak především v tom, že nápisy obsahují vedle samotných zkratk také jejich plné znění – jakýsi výklad, uvedený malými písmeny v dolní části kartuše, s nímž se nikde jinde u nás nesetkáme. Jaký byl důvod neobvyklého psaní těchto zkratk? Jako by se Stará synagoga chtěla pochlubit dlouhou tradicí své učenosti a poskytnout svým návštěvníkům možnost získat něco z její moudrosti? Možná byly tyto zkratky součástí starší místní tradice, a mikulovští rabíni se proto rozhodli zaznamenat je pro budoucí generace i s jejich výkladem? Mnohé z těchto zkratk se vztahují přímo k liturgii, jiné mají smysl především morální, poučný a instruktivní – snad měly jako malé rébusy zachytit bloudící pohled návštěvníka a poskytnout mu podnět k zamyšlení? Pro nás mají tyto komentované zkratky v mikulovské synagoze ještě jiný význam – jednak nám poskytují dosud nejobsáhlejší soubor těchto zkratk, jednak nám současně dávají i jejich výklad, který je jinak obtížně dostupný. Nakonec jsou svědectvím oblíbenosti tohoto způsobu výzdoby v barokních synagogách a vedou k úvaze o tom, zda právě mikulovská Stará synagoga nehrála v této tradici synagogální výzdoby nějakou zvláštní úlohu.

DaLMAO – *Da lífnej mi ata omed...* (Věz, před kým stojíš...), výrok rabi Eliezera z talmudského traktátu Berachot 28, JZ kopule, kartuše 15, 2014 (foto Arno Pařík)

Ze šestnácti nápisů v kartuších na pendetivech se podařilo úsilím restaurátorů a hebraistů obnovit jejich nejstarší verzi v dekorativním hebrejském písmu nečekaně v celkem třinácti případech, pouze tři nápisy (1, 5, 19) jsou provedeny zjevně novějším písmem z druhé poloviny 19. nebo počátku 20. století a jedna kartuše (6) je ve zjednodušené verzi barokního písma (později napodobeného?).¹⁵ Jak již bylo řečeno, bylo rozhodnuto

¹⁵ Podrobnější analýzou by bylo jisté možné rozlišit i další vrstvy starých barokních nápisů, pokud ale užívají stejný nebo velmi podobný typ písma, pocházející zřejmě všechny z doby obnovy synagogy.

ATLIS - *Oz tov lcha (Ha-Šem) sela* (Jak dobrý je [Bůh] k tobě [Izraeli]), Žalm 73:1, SV kopule, kartuše 2, 2014 (foto Arno Pařík)

zachovat jejich nejlépe doložený způsob psaní, který dokládá postupné obnovování a proměny nápisů.

Z obsahového hlediska je zajímavé, že pouze jeden z šestnácti nápisů na pendentivech se na klenbě opakuje dvakrát (liturgicky důležitý text *Šiviti*). Z ostatních pouze čtyři nápisy patří k těm známějším, které se objevují častěji i v ostatních našich synagogách (Staronová, Kolín, Boskovice, Třebíč, Holešov), další dva se vyskytují pouze v Holešově a Třebíči, zatímco výskyt ostatních je v mikulovské Staré synagoze podle našich vědomostí u nás ojedinelý. Vycházíme přitom ovšem pouze ze znalosti dochovaných a restaurovaných synagog;

při hledání výskytu těchto zkratk a jejich využití při výzdobě synagog by bylo nezbytné vzít v úvahu také synagogy v Polsku a v ostatních oblastech aškenázské střední Evropy.

V následujících odstavcích se pokusíme charakterizovat jednotlivé nápisy podle jejich významu a zčásti i podle umístění v synagoze. Liturgicky nejdůležitější a současně na tomto místě nejčastěji užívaná je zkratka **ŠILaT** se dvěma nápisy na jižní části východní stěny synagogy, obsahující text Žalmu 16:8 *Šiviti ha-Šem le-negdi tamid...* (Hospodina stále před očima si stavím). Právě tento text se opakuje na pendentivech JV kopule dvakrát (19, 20), což odpovídá jeho tradičnímu umístění na pultu kantora (v podobě různých znění tabulek *Šiviti*), nad svatostánkem nebo na jihovýchodní stěně v téměř každé synagoze.¹⁶

Druhý hebrejský citát podobně obecného významu představuje zkratka **DaLMAO** – *Da lifnej mi ata omed...* (Věz, před kým stojíš...) od rabi Eliezera z talmudského traktátu *Berachot 28b*.¹⁷ Význam obou citátů je podobný, zdůrazňují neustálou přítomnost *šchiny* v domě modlitby před kantorem a celým shromážděním, a také proto je jejich místo na východní stěně (jako je tomu již v Staronové synagoze). V Mikulově je nápis **DaLMAO** použit sice v kartuši (15) na jihovýchodním pendentivu, ale až v druhé JZ kopuli; v poslední dochované verzi byl vepsán také do kartuše přímo nad svatostánkem (20), kde však byla při současné rekonstrukci nalezena starší verze nápisu *Šiviti*.

Další tři neznámější a nejužívanější zkratky jsou vepsány vedle sebe do třech kartuší na pendentivech SV kopule. Na zvláště důležitém místě nad svatostánkem je v první kartuši (1) vepsána oblíbená zkratka **SaMUT** – *Sur mi-ra ve-ose tov* (Odstup od zlého a číš dobré) ze Žalmu 34:15 resp. 37:27, nabádající tím nejprostším způsobem k správnému životu a skutkům. Ve vedlejší kartuši (2) je vepsána další oblíbená zkratka **ATLIS** – *Oz tov lcha (Ha-Šem) sela* (Jak dobrý je [Bůh] k tobě [Izraeli] navěky) ze Žalmu 73:1, který je výrazem díky Hospodinu za jeho dary a milosrdenství. Jako třetí je v této kopuli uvedena v kartuši (4) na SZ pendentivu zkratka **DaMaŠeK** – *Da mi šehu konecha* (Věz, kdo tě stvořil), jejíž původ se nepodařilo s jistotou určit. Oblibu a známost těchto tří abreviatur (vyskytují se ve Staronové synagoze, Kolíně, Boskovicích i Třebíči) snad vysvětluje názor, že současně připomínají vzácné orientální textilie (samet, atlas, damašek), které byly používány jako okrasné závěsy a na výrobu synagogálních opon, pláštů na Tóru i svátečních šatů. Tak již svým názvem symbolicky kráší synagogu připomínkou její nádherné výzdoby.¹⁸

Na poslední kartuši (5) čtvrtého pendentivu SV kopule je vepsána zkratka **BeMaTO** – *Bore me-ajin tevel umlov* (Z ničeho stvořil [Hospodin] svět v plnosti), jejíž původ se rovněž nepodařilo jednoznačně určit.

Další zkratky a citace se nacházejí již převážně v druhé řadě kopulí na západní straně hlavního sálu. Také ony však připomínají Hospodinovu velikost a vyjadřují důvěru v jeho pomoc. První kartuše (6) SZ kopule zachycuje zkratku **LeŠMO** – *Le-Šadaj melech eljon* (Bůh Šadaj – král věčnosti), připomínající Boží jméno, které je výrazem jeho síly a moci. Vedlejší kartuše (7) této kopule nese zkratku citátu **JaBeK** – *Jaanejnu be-jom karejnu* (Vyslyší nás v den, kdy budeme volat) za Žalmu 20:10 a jako většina ostatních se již pojí k samotné bohoslužbě a modlitbám. Také další citáty vyjadřují důvěru shromážděných ve vyslyšení modliteb a splnění jejich nadějí. V SZ kopuli je to ještě kartuše (11) se zkratkou **ŠeMA** – *Šav marom ejnejchen* (K výšině zvedněte zraky) z Izajáš 40:26, jejíž zkratka je současně připomínkou židovského vyznání víry *Šema Jisroel*. Podobně v JZ kopuli kartuše (16) nese zkratku **VaJaCIv** – *U-daj jišma caaktech / jaas be-kaštech* (Jistě uslyší tvůj nářek [křik] a vyplní tvé prosby). Poslední zkratka podobného významu se nachází v kartuši (18) v JV kopuli: **EMET** – *Im mkeven tefilatecha* ([Zda] Jsi soustředěn

¹⁶ Pro výklad tabulek *Šiviti* viz NOSEK, Bedřich: Synagogical Tablets from the Collection of the State Jewish Museum (Textual Analysis), *Judaica Bohemicae*, roč. 18 (1982), č. 2, s. 88–106. Viz též YANIV, Bracha – HANEGBI, Zohar – SABAR, Shalom: Hebrew Inscriptions and their Translations, Jerusalem 1988.

¹⁷ Jako první se u nás výkladu těchto a dalších zkratk v nápisech Staronové synagogy věnoval slovenský vrchní rabin Eliáš Katz. Viz KATZ, Eliáš: Nástenné nápisy Staronovej synagogy, *Židovská ročenka*, roč. 1964–1965 (5725), s. 127–133.

¹⁸ SIXTOVÁ – POLAKOVIČ – PAŘÍK, c. d., s. 27.

VaJaCIV - *U-daj jišma caaktech / jaas be-kaštech* (Jistě uslyší tvůj nářek [křik] a vyplní tvé prosby), JZ kopule, kartuše 16, 2014 (foto Arno Pařík)

ŠiBaKaT - *Štika jafa be-šaat kriaT Tora* (Krásné ticho v době čtení Tóry), JV kopule, kartuše 17, 2014 (foto Arno Pařík)

na svoji modlitbu?), která patří svým nabádáním k pozornosti a soustředění již spíše k textům instruktivního charakteru. Také tato zkratka má vlastní význam – EMET znamená v hebrejštině *pravda* a současně je výrazem souhlasu, kterým se při bohoslužbě stvrzuje pravdivost textu Tóry. U obou posledních citátů se nepodařilo dohledat jejich původ, což může znamenat, že byly sestaveny výhradně pro klenbu mikulovské synagogy; to by také vysvětlovalo, proč se s nimi v žádné jiné z našich synagog nesetkáme.

Poslední skupina textů v kartuších pendentivů obsahuje tzv. instruktivní texty, které se obrací přímo k věřícím a připomínají některé aspekty samotné bohoslužby. V JV kopuli, kde jsou soustředěny obsahově nejzávažnější texty, ale na její západní straně, je v kartuši (17) uvedena zkratka **ŠIBaKaT** – *Štika jafa be-šaat kriaT Tora* (Krásné ticho v době čtení Tóry), která nenásilným způsobem nabádá k dodržování ticha v modlitebně v době předčítání týdenních oddílů (hebr. *sederot*) z Tóry. Instruktivní obsah mají i oba nápisy na dvou kartuších nad západní stěnou JZ kopule. První z nich (12) uvádí zkratku písmen **HaSKeT**, která je zkratkou čtyř synagogálních obřadů *Halel* – *sefer Tora* – *kohaním* – *tefila*, označujících sváteční modlitbu *Halel*, vyjímání a pozdvihování svitku Tóry, kněžské požehnání a každodenní modlitbu *Šmone esre*, které se zde připomínají, protože je při nich třeba stát. Naproti ve vedlejší kartuši (14) je umístěna zkratka podobného charakteru – **UŠMA**, která označuje obřady *Viduj* – *šofar* – *megila* – *omer*, tedy vyznání hříchů, troubení na šofar o *Roš ha-šana*, čtení svátečních svitků (především svitku Ester na Purim) a počítání 49 dnů období *omeru* mezi svátky *Pesach* a *Šavuot*, a připomíná obřady, které je třeba vykonávat bez přerušování.

Historické nápisy nad oblouky galerií

Všechny nápisy v kartuších na pendentivech se tak či onak vztahují přímo k průběhu samotné liturgie a modlitbám. Výjimkou je pouze text na kartuši (9) v rohu SZ kopule, který se již svým umístěním odlišuje od ostatních – svým postavením v rohu hlavního sálu úzce navazuje na čtyři kruhové kartuše nad arkádami ženských galerií na severní a západní straně synagogy. Tyto kartuše se od ostatních odlišují nejen umístěním a oválným tvarem, ale především svojí formou a obsahem. Jejich nápisy neprezentují žádnou zkratku, nýbrž jsou podány plným textem, nevztahují se k liturgii, ale přímo k historii samotné Staré synagogy. Kartuše v rohovém pendentivu nese text s akrostichem následujícího znění: *Nehalel Jošvej / Kehilatenu Le-el / Šezachinu Benenina / Ube-rov Rachamav Gamar(nu)* (Chvalte obyvatelé / naší obce Boha / že nám zachoval tuto stavbu / a svým mnohým milosrdenstvím ji nechal dokončit). Velkými písmeny uvedená začáteční písmena jednotlivých slov dávají v akrostichu jméno obce **NIKLŠBURG**, který představuje barokní pravopis názvu Mikulova z 18. století.¹⁹ Z toho i z formy kaligrafie lze usuzovat, že se jedná o původní text, vztahující se k obnově synagogy z let 1719–1723, tedy k stavbě Staré synagogy v její současné podobě – ta nepochybně znamenala pro mikulovskou židovskou obec velkou událost, na níž museli být místní Židé náležitě pyšní.

Zbývající čtyři kruhové kartuše nad arkádami ženských galerií na severní a západní stěně nejsou tolik vystaveny pohledům shromáždění, obráceného během bohoslužby většinou k východu. Snad také proto nenesly tyto kartuše texty vztahující se k liturgii, nýbrž nápisy zaměřené na historii Staré synagogy, což také dokládá význam, který tato památná stavba měla pro celou mikulovskou obec. Naneštěstí právě tyto obsáhlejší nápisy byly častěji obnovovány a přepisovány a jejich texty byly rovněž odstraněny, takže obnovit v původním znění bylo možné jen jeden nápis v poslední kartuši (13) nad jižním obloukem západní galerie. Právě ten však obsahuje důležitý nápis, který se pojí ke zničení starší synagogy požárem a k její obnově a přináší mj. přesné data těchto událostí v následujícím textu: *Va-eš jaca 25. Av / 479 LPK; Ve-chazru u-banau / ve-gamrahu erev*

¹⁹ Za objasnění děkuji Danielu Polakovičovi, podle něhož je starý pravopis jména Niklšburg v 18. století doložen jak v německých, tak hebrejských pramenech.

Nehalel Jošvej / Kehilatenu Le-el / Šezachinu Benenina / Ube-rov Rachamav Gamar(nu) (Chvalte obyvatelé / naši obce Boha / že nám zachoval tuto stavbu / a svým mnohým milosrdenstvím ji nechal dokončit). Nápis s akrostichem NIKLŠBURG – označení Mikulova z 18. století, SZ kopule, kartuše 9, 2014 (foto Arno Pařík)

Roš chodeš Tamuz / 483 LPK, v překladu: A oheň vyšel 25. avu / 1719; a znovu jsme [ji] postavili / a dokončili na erev Roš chodeš tamuz 1723. Nepochybně autentický nápis nás informuje o zničení synagogy požárem 10. srpna 1719 a o dokončení její nové výstavby dne 2. července 1723, což je datum patrně totožné s datem jejího znovuzasvěcení.

Nápisy na zbývajících třech kartuších nad arkádami západní a severní ženské galerie nebylo možné v původním znění obnovit, protože byly příliš poškozené. V případě druhé kruhové kartuše (10) nad západní galerií byl novějším typem písma bez barokní stylizace

Va-eš jaca 25. Av / 479 LPK; Ve-chazru u-banau / ve-gamrahu erev Roš chodeš Tamuz / 483 LPK (A oheň vyšel 25. Avu / [10.8.] 1719; a znovu jsme [ji] postavili / a dokončili na erev Roš chodeš Tamuz [2.7.] 1723). JZ kopule, kartuše 13, 2014 (foto Arno Pařík)

obnoven nápis doložený pauzami i jednou předválečnou fotografií: ***Ve-hikdašti ha-bajt ha-ze / li-hjot šmi šem ad / olam LPK ha-jašan*** (A zasněvil jsem tento [nový] dům / nechť v něm přebývá moje jméno / navěky podle malého počtu...).²⁰ Naneštěstí byl letopočet v tomto nápisu vyznačen jako chronostich nad jednotlivými písmeny přímo v textu, jejich označení však nebylo zachyceno na pauze ani na fotografii, takže rok zasvěcení nebo snad pozdější opravy synagogy zde vyznačený se nepodařilo zjistit. Podle svědectví rabína Alfreda Willmanna tento nápis obsahoval údajně chronostich 5310 (= 1550), sám však pokládal vznik Staré synagogy za ještě starší.²¹

Také obě dvě kartuše na severní straně galerie pro ženy se nepodařilo obnovit v původním znění. V první kartuši (3) byl náznakově novějším písmem obnoven text z kartuše (9) v SZ rohu hlavního sálu, který jsme již citovali v předchozím odstavci (*Chvalte obyvatelé naší obce / Boha, že nám zachoval tuto stavbu / a s mnohým milosrdenstvím ji nechal dokončit*), s vepsaným akrostichem jména NIKLŠBURG.

²⁰ Jak se podařilo dodatečně zjistit, tento nápis doložený na pauze, nyní náznakově vepsaný do kartuše 10, byl podle fotografie poslední verze nápisů v synagoze v předválečné době umístěn na kartuši č. 3 nad východní arkádou severní ženské galerie.

²¹ WILLMANN, Alfred Willmann: Die Altneuschul von Nikolsburg, Menora, roč. 12 (1926), s. 703–704. Willmann zde nazývá Altschul s nadsázkou mikulovskou „Altneuschul“ s narážkou na její úspěšnou obnovu po požáru 1719. Letopočet získaný chronostichem ovšem není příliš bezpečným základem datace, zvláště když se sám Willmann při jeho přepočtu dopouští chyby (hebrejský letopočet 5310 převádí jako 1570). Vzhledem k tomu, že se o tento nejistý údaj opírá rozšířená datace vzniku Staré synagogy, je na místě jeho průkaznost zpochybnit. George Loukomski uvádí letopočet 1550 jako datum vzniku synagogy do souvislosti s privilegií udělenými židovské obci Maximiliánem z Dietrichsteina, které však pocházejí až z listopadu 1591. Viz LOUKOMSKI, George K.: Jewish Art in European Synagogues, London 1947, s. 46.

Druhá kartuše nad severní ženskou galerií (8) nebyla obnovena vůbec, ačkoli v ní byl původně čtyřřádkový nápis ukončený letopočtem, který se však nepodařilo identifikovat s žádným z textů známých z fotografií nebo pauz. Jak je zvykem při obnově starších staveb (stejně jako při výstavbě nových), nechává se část stavby nedokončena na upomínku zbořeného jeruzalémského Chrámu (*Zachor le-churban*). Proto byla i tato kartuše ponechána s odkrytými nečitelnými fragmenty původních nápisů na upomínku Chrámu i její vlastní pohnuté historie.

Mezi uchovanými paузami v mikulovském muzeu nám nakonec zůstal jeden nápis (21), který neodpovídal fragmentům v žádné kartuši, s následujícím textem: *Noda l-elijon šezachejnu / lefar u-lehader mikd(aš) / Bi-šnat TRV* (Děkujeme nejvyššímu, že nás potčil / zkrášlit a ozdobil [tento] chrám / v roce 1846), který se s největší pravděpodobností vztahuje k opravě synagogy před polovinou 19. století. Závěrečný letopočet, vyznačený písmeny TRV (606=1846), by vzhledem k nedokonalým podkladům bylo možné číst také jako TKV (506=1746). Vzhledem k těmto pochybnostem i skutečnosti, že chyběl jakýkoli důkaz, že text měl své místo v hlavním sále Staré synagogy, nebyl tento nápis zatím obnoven.

Zbývající hebrejské nápisy

Na bočních stěnách hlavního sálu (na nichž byly omítky při předchozí obnově rovněž z velké části osekány) se žádné nápisy nenašly a možná zde ani nikdy nebyly (s výjimkou severní stěny jsou ostatní narušeny velkými otvory oken a galerií). V interiéru hlavního sálu se však dominantně uplatňuje bohatá výzdoba *aronu ha-kodeš* z bohatě zlaceného umělého mramoru, stejně jako uprostřed sálu stojící čtyřsloupí bimy. Nad svatostánkem vystupuje z nápadné výzdoby oválná černá kartuše (22) ve zlatém barokním rámu nesoucí bílý hebrejský nápis: *Va-jihí / binsoa ha-aron / vajomer Moše: / Kuma Adonaj!* (Když se / pohnula schránka / Moše zvolal: / Vzhůru Hospodine!) z textu recitovaného při otevření schránky a vyjímání svítek Tóry. Jeho použití na svatostánku synagogy je u nás rovněž ojedinelé.

Nedlouho před ukončením obnovy synagogy bylo v severní předsíni nalezeno místo, kam byl původně vsazen kámen (23) s vytesaným nápisem *Matan be-seter jichpe af / Cedaka nevía* (Dar v skrytosti utiňuje hněv / Daruj příspěvek), první část z knihy Příslaví 21:14. Zvláštní hranolovitý stojan na pokladničku ze sliveneckého mramoru je umístěn pod nápisovou kartuší vlevo od původního vstupu do hlavního sálu (25), nese na dvou stranách zlacený hebrejský nápis: *Bi-cedaka tikoneni / ašer ve-titašer / naase bi-šnat TRChJ li-frat katan* (Podpírat tě bude spravedlnost / dávající bude obdarován / vyrobeno v roce 1858) s použitím citátu z Izajáše 54:14 a talmudského výroku rabi Jišmaela ben Joseho z traktátu Šabat 119a. Štuková kartuše s rostlinným dekorem nad touto pokladničkou je však jen nepříliš zdařilou rekonstrukcí původní výzdoby. V severní předsíni byl nejspíše rovněž umístěn známý biblický citát, který se říká při vstupu do synagogy: *Ma tovu ohelejcha Jaakov / miškanotejcha Jisrael* (Jak dobré jsou tvé stany, Jákože, tvoje příbytky, Izraeli), z Numeri 24:5, jehož pauza (24) byla uložena v mikulovském muzeu. Také v tomto případě se žádné stopy po původním umístění tohoto nápisu nepodařilo objevit, a tak nápis nebyl obnoven.

Jako úplně poslední byl obnoven velký nápis na štukové desce nad vchodem do synagogy (25) na severním průčelí: *Pitchu li šaarej cedek / avo bam ovdeh Jah (ha-Šem)* (Brány spravedlnosti mi otevřete / vejdu jimi vzdávat chválu Hospodinu) ze Žalmu 118:19. Tento nápis – pocházející zřejmě z počátku 19. století – byl zcela osekán při předchozí rekonstrukci a jen ze starých fotografií bylo zjištěno jeho původní znění. Také tento nápis byl s největší pravděpodobností opatřen datací svého vzniku v chronostichu, který se však ze značně porušených dokladů nepodařilo identifikovat.

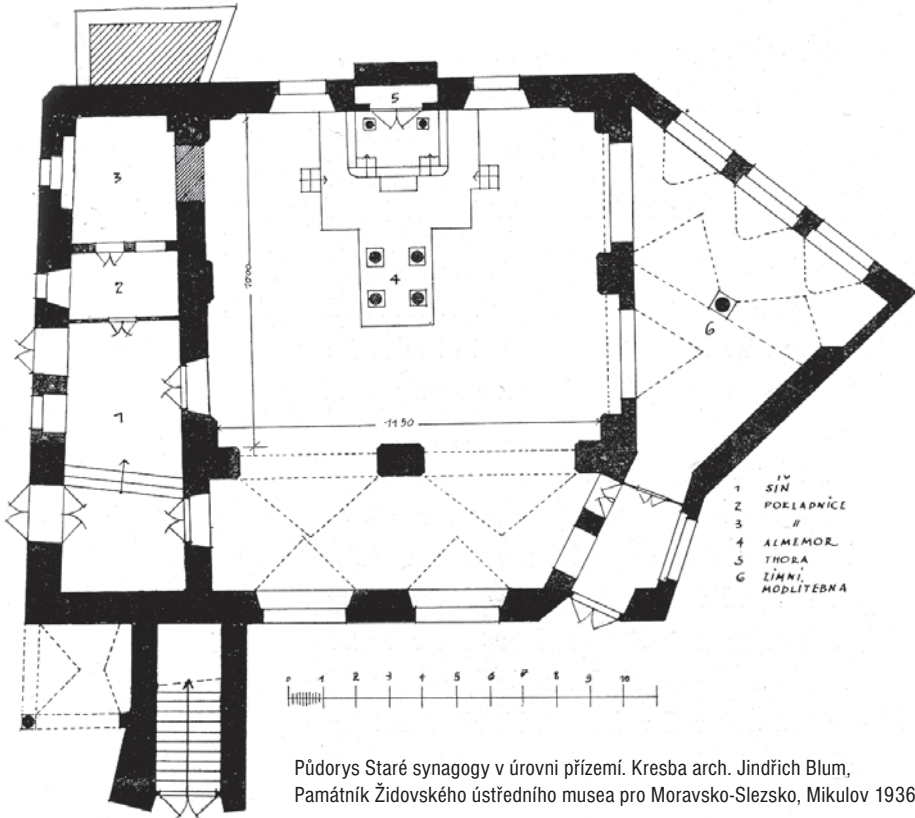
„Moderní“ synagoga

Malířská výzdoba mikulovské Staré synagogy je vlastně docela skromná – ve srovnání se starší výzdobou Velké synagogy v Boskovicích nebo jen o málo mladší výzdobou Šachovy synagogy v Holešově skoro až příliš chudá. Na rozdíl od nekonečných arabesk barevných

akantových rozvilin a na sebe navazujících nápisových polí hebrejských textů se její malířská výzdoba omezuje téměř výlučně na uvedené zkratky v kartuších, zatímco plochy kopulí, klenebních pasů, bočních stěn a galerií se ztrácejí v monochromních šedobílých valérech a štukovém dekoru. Také boční stěny hlavního sálu byly nejspíše bez hebrejských nápisů, které jinak tvořily základ výzdoby moravských malovaných synagog. Celkový efekt výzdoby Staré synagogy se tak od prostorů tradičních synagog nepochybně velmi odlišuje.

Spojení hebrejských nápisů s monochromní a vysoce stylizovanou štukovou výzdobou ve „vysokém“ barokním stylu působí na první pohled až trochu nepatřičně. Stará synagoga je na svou dobu v židovském prostředí ojedinělá nejen pro svůj koncept čtyřsloupové synagogy, ale především pro unikátní použití čtyřdílné kopulové klenby a její nezvykle moderní výzdobu ve stylu vrcholného baroka. Její stylový charakter je možné srovnat jen s podobně bohatou štukovou výzdobou a monochromní výmalbou rozlehlých kleneb Klausové a Cikánovy synagogy v Praze (v druhém případě obohacené rovněž o hebrejské nápisy v kruhových kartuších). Jakkoli byly architektonické koncepty těchto staveb odlišné, svojí bohatou štukovou výzdobou a monochromní výmalbou navazují úzce na soudobý výtvarný styl a estetiku. Podobné byly i okolnosti jejich vzniku – v obou případech se jednalo o obnovu synagog poničených při velkých požárech, kdy došlo v židovské čtvrti k velkým stavebním zakázkám a zřejmě i nezvyklému prolnutí místní tradice s uměleckým stylem okolního světa. Tyto neobyčejně moderní stavby nás upozorňují na nečekaně vysoké standardy soudobé architektury uprostřed židovských sídlišť počátku 18. století.

Článek byl poprvé publikován ve sborníku z konference Židé a Morava, konané v Muzeu Kroměřížska dne 13. listopadu 2013.

(1) סמוט סור מרע ועושה טוב	(11) שמע שאו מרום עיניכם	(20) שילת שויתי יי לנגדי תמיד
(2) אטלס טוב לך סלה אז	(12) הסכת הלל ס"ת כהנים תפלה	(21) נודה לעליון שזכינו לפאר ולהדר מקד בשנת תר"ו
(3) קהלתנו נהלל יושבי בננינה שזכינו לאל נמרנו רחמיו וברוב	(13) ואש יצא כחאב וחזרו ובנאו: תע"ט לפ"ק וגמרוהו ער"ח תמוז תפ"ג לפ"ק	(22) ויהי בנסע הארן ויאמר מש קומה יהוה
(4) רמשק דע מי שהוא קונך	(14) ושמע ודוי שופר מגילה עומר	(23) מתן בستر מביא צדקה יכפה אף
(5) במתו בורא מאין תבל ומלאה	(15) דלמאע דע לפני מי אתה עומד	(24) טובו אוהליך יעקב מה משכנותיך ישראל לפ"ק
(6) לשמע לשדי מלך עליון	(16) ויציב צעקתך ודאי ישמע יעש בקשתו	(25) פתחו לי שערי צדק יה אודה אבא במ
(7) יבק יעננו ביום קראנו	(17) שיבקה שתיקה יפה בשעת קריאת תורה	(26) ותתעשר עשר בצדקה תכונני נעשה בשנת תרח"י לפ"ק
(8) (vacant)	(18) אמת אם מכוון תפלתך	
(9) קהלתנו נהלל יושבי בננינה שזכינו לאל נמרנו רחמיו וברוב	(19) שילת שויתי יי לנגדי תמיד	
(10) והקדשתי הבית הזה להיות שמי' שם עד עולם לפ"ק הישן		

Hebrejské nápisy v kartuších v hlavním sále (1-22, 24), na pokladničkách (23, 26) a na fasádě (25)

Arno Pařík

Restoration of Hebrew Inscriptions in The Old Synagogue in Mikulov

The study provides information about the project of Revitalization of Jewish Monuments in the Czech Republic that the Federation of Jewish Communities in the Czech Republic ended in June 2014. One of the most important buildings subject to conservation and restoration was the Old Synagogue in Mikulov. The study summarizes the history of this unique building since the occupation of the border in the autumn of 1938. It mentions its donation to the state by the Jewish community in 1960, and inappropriate reconstruction in the years 1978–1989, during which a rare baroque aron ha-kodesh, stucco decorations and all Hebrew inscriptions were destroyed. Their restoration has been the most challenging part of the current revitalization of the Old Synagogue. In the end restorers and scholars from the Jewish Museum in Prague together with employees of the Regional Museum in Mikulov managed, through much detailed research, retouching and reconstructing, to restore the original wording and form almost of all the Hebrew inscriptions on the vault of the synagogue, which form the main decoration of Baroque interior of this rare monument.

The uniqueness of the text decorations of the Old Synagogue consists in unusual quantities abbreviations and in the fact that the inscriptions also contain their full interpretation, which is not often captured in the older literature. Many of these acronyms relate directly to the synagogue liturgy, others are mainly moral, informative or instructive meanings. Texts above the arches of women's galleries record also the fire and rebuilding of the Synagogues in the years 1719 to 1723. The inscriptions on the vault of the Old Synagogue provide us with the most comprehensive set of abbreviations of the most favorite synagogue quotes while explaining their significance in shaping the liturgical space of the synagogue.